

УДК [17.022.1:001]:378.4.014.5(477:4)

КОРПОРАТИВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ І ЗНЕЦІНЕННЯ ГУМАНІТАРИСТИКИ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Людмила Рижак

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: l_ryzhak@lnu.edu.ua*

Розглянуто трансформацію університетської системи освіти в Україні в умовах утвердження глобальної капіталістичної системи, що спричинило корпоратизацію діяльності університету. З'ясовано соціогуманітарні наслідки глобалізації освітнього простору на засадах ринкових вартостей та їхній вплив на гуманітарний вимір освіти. Показано, що університетська освіта зіткнулася з масштабною кризою свого існування: переорієнтацією на економічні вигоди і прибуток та витіснення гуманітаристики з навчального процесу. В Україні корпоратизація вищої освіти супроводжується знеціненням гуманітарних компетентностей у структурі професійної підготовки фахівців та деформацією соціальної місії університету. Обґрунтовано необхідність гуманітаризації освітнього простору України на засадах європейських духовних вартостей задля утвердження життєздатної демократії.

Ключові слова: глобалізація, корпоративний університет, соціальна місія університету, гуманітаристика, європейські духовні вартості.

Глобалізаційні процеси, що охопили всі сфери суспільного життя, актуалізують осмислення викликів функціонуванню університету в умовах утвердження планетарної капіталістичної системи. Поставши у добу модерності як партнер національної держави, університет відповідав її економічним, соціально-культурним і політичним інтересам. Він, як осереддя освітнього простору держави, відтворював власну національну ідентичність і здійснював ідентифікацію громадян шляхом передавання знань і культурних вартостей.

В умовах глобалізаційної інтеграції та під її тиском університет зіткнувся з проблемою корпоратизації. Найбільш дискусійним питанням на межі тисячоліть стало питання про майбутню долю університету: чи зможе університет і надалі функціонувати як освітній заклад, чи ж йому доведеться перейти на ринкові засади функціонування та перетворитися у бізнесову корпорацію? До того ж запитує польський експерт із освітніх систем М. Квек, чи вистієть університет перед спокусою корпоратизації [2, с. 269]?

Відповіді на глобалізаційні виклики доводиться шукати не лише високорозвиненим країнам, що є лідерами глобалізації, а й слаборозвиненим країнам. Зокрема, для України принципово важливим є визначення національних пріоритетів реформування освіти.

Філософські проблеми інноваційного реформування системи освіти в Україні та її ренаціоналізацію досліджують В. Андрущенко, В. Кремень, М. Михальченко, В. Огнев'юк,

В. Скотний, В. Ярошовець. Євроінтеграцію вищої освіти України, її особову орієнтацію вивчають В. Андрущенко, В. Журавський, М. Згуровський, В. Кремень, М. Михальченко, В. Шевченко та інші.

Незважаючи на широкий спектр досліджень у царині філософії освіти, зростає потреба в осмисленні європейських вартостей освіти, долучені до них у процесі реформування національної системи освіти та творенні спільного європростору.

Мета статті - проаналізувати вплив ринкових вартостей на університетську освіту, її корпоратизацію та знецінення гуманітарного знання й гуманітарних компетентностей у структурі професійної підготовки фахівців.

Здобувши незалежність, Україна отримала унікальний шанс реформувати університетську освіту. Зрозуміло, що реформування університетського освітнього простору має, з одного боку, суголосити вимогам соціально-економічного та культурного розвитку, а з іншого, – відповідати на виклики глобалізаційної та європейської інтеграції. Отже, реформування саме університетської освіти є пріоритетним напрямом виходу України з пострадянського “руського мира”.

“Сучасне суспільство, – наголошує Я. Пелікан, – неможливо уявити без університету. Але справді доводиться визнати, що сьогодні, коли західні суспільства вступають у двадцять перше століття та третє тисячоліття нашої ери, університет перебуває в кризовому стані й ризикує втратити довіру” [4, с. 35]. Така ситуація зумовлена тим, що сучасний університет функціонує в умовах глобальної капіталістичної системи та її інтегративних тенденцій.

Відповідно до імперативу ринку, зазначає американська дослідниця М. Нусбаум, університетська освіта зіткнулася з масштабною кризою свого існування. Ця криза, на відміну від економічної, залишається непоміченою. Проте її наслідки у довгостроковій перспективі можуть виявитися більш руйнівними для демократичного самоуправління, ніж наслідки економічної кризи. Авторка, яка спеціалізується в ділянці філософії освіти, стверджує, що освіту зазвичай розглядають як інструмент економічного зростання. Проте економічне зростання не завжди веде до поліпшення якості життя.

Річ у тім, що сьогодні відбуваються радикальні зміни в тому, чого демократичні суспільства навчають молодь. Країни, що прагнуть прибутку, та їхні освітні системи безтурботно позбавляються умінь, необхідних для збереження життєздатності демократії. Якщо така тенденція збережеться, то найближчим часом усі країни світу почнуть відтворювати покоління корисних машин, а не виховувати повноцінних громадян, здатних самостійно мислити та критично ставитись до дійсності [3, с. 15–16].

Радикальні зміни, на думку М. Нусбаум, полягають у тому, що практично у всіх країнах світу на всіх рівнях освіти: в школах, коледжах та університетах – скорочують обсяг вивчення гуманітарних наук і різних видів мистецтв. Зростаюча економічна конкуренція на світовому ринку спричинила переорієнтацію освіти на отримання економічної вигоди. Освіта переорієнтовується на формування корисних умінь, необхідних для отримання прибутку. А тому гуманітаристику витісняють із навчального процесу як зайву та непотрібну.

М. Нусбаум проаналізувала низку офіційних звітів за 2004–2006 рр. різних комісій та форумів щодо майбутнього освіти і з'ясувала, що в цих документах гуманітарні галузі знань взагалі не згадували. Зокрема, у звіті Комісії з питань розвитку вищої освіти в США йшлося про потреби у спеціалістах із природничих, технічних та інженерних наук. Безперечно, необхідність у розвитку цих наук не викликає сумнівів. Але в цьому документі зовсім не

згадували гуманітарні науки та мистецтво. Коментуючи цей документ, М. Нусбаум зазначає, що складається враження, що звіт ніби натякає: було би добре, якби такі знання зовсім зникли та звільнили місце для корисніших дисциплін [3, с. 17].

Але цілком можливо, що в цій атмосфері суперництва можуть бути втрачені здібності, які відіграють головну роль у розвитку демократії та формуванні світової культури, яка була би в змозі віднайти конструктивне розв'язання найбільш гострих світових проблем. До таких здібностей М. Нусбаум зараховує: критичне мислення, погляд на світові проблеми з боку громадянина світу, співчутливе ставлення до труднощів іншої людини [3, с. 22].

Саме гуманітарні науки та мистецтво формують нашу людяність, перетворюють наші стосунки у насичені міжлюдські зв'язки, не обмежуючись простими споживацькими чи маніпулятивними відношеннями. “Якщо в суспільстві ми зустрічаємося з іншими людьми і при цьому, не вміємо поглянути ні на себе, ні на них по-людськи, не вміємо уявити в іншому внутрішні здібності до роздумів і переживань, то демократія приречена на провал, адже її основа – повага та участь, які, своєю чергою, ґрунтуються на здатності бачити в інших людські істоти, а не просто об'єкти” [3, с. 21].

Тенденції, які виявила М. Нусбаум, характерні для всього світу. Однак авторка зосереджується передовсім на системах освіти США та Індії. Їхні моделі освіти зорієнтовані на формування людського капіталу як головного ресурсу економічного розвитку. Приблизники моделі освіти, зорієнтованої на економічне зростання, стверджують, що саме зростання забезпечить успішне функціонування системи охорони здоров'я, освіти, подолає економічну і соціальну нерівність. Така модель виходить із того, що зростає ВВП (валовий національний продукт) на душу населення. Протягом десятиліть саме цю одиницю вважали достатньо точним показником якості життя. Тому метою держави має бути економічне зростання. Тоді як розподіл національних доходів, соціальну рівність, передумови сталої демократії, якість життя людини не враховано в цій моделі.

В умовах глобального ринку, зазначає М. Квек, держава поступово позбавляється своїх класичних функцій. Це зумовлено тим, що суверенітет національної держави виявився вплетеним у павутину транснаціональних акторів і підпорядкований їхнім владним можливостям й орієнтаціям. Домінування ринкових вартостей змінює роль держави щодо функціонування системи вищої освіти та університету як освітньої інституції

Проаналізувавши освітні експерименти, які проводили на основі економічної моделі, М. Нусбаум стверджує, що вона не забезпечує соціальних благ. До того ж політична свобода не є наслідком економічного зростання. Підтвердженням тому – карколомний успіх економіки Китаю. Проте забезпечити економічне зростання не означає забезпечити демократію. Це також не означає, що формування освіченого населення гарантує йому заможне життя.

Зазначимо, що розбудова університетського освітнього простору в Україні відбувається за умови, яку М. Квек характеризує як колапс модерного університету. Річ у тім, що національна держава підтримувала і фінансувала університет як модерний заклад. Натомість університет був оберегом національної культури та вихователем громадян національної держави. Однак унаслідок глобальних трансформаційних процесів низку завдань, які традиційно виконувала держава, зокрема стосовно вищої освіти, відтепер не зараховують до її компетенції. Передовсім це стосується фінансування університетської освіти, яке щороку скорочується.

Університети, втративши підтримку держави, опинилися віч-на-віч із ринком. “Університет, – зазначає польський експерт, – вже не є партнером держави, він радше став прохачем, отже, держава і ставиться до нього як до прохача” [2, с. 284]. Щоб вижити в умовах глобального ринку, університет має перетворитися в корпорацію, яка більш-менш ефективно надає освітні послуги. Тож культивування та поширення національної ідентичності втрачає свою пріоритетність, яку заступає ринок попиту й пропозиції на освітні послуги. Цей процес М. Квек назвав “кризою ідентичності” модерного університету. Інакше кажучи, націєтворча місія Університету, що був партнером національної держави, вичерпала себе.

Оскільки вільноринкові принципи щоразу активніше захоплюють університети, то польський дослідник ставить надзвичайно слушне запитання: “Чи Університет справді мусить рухатися до моделі щораз ефективнішої корпорації, такої собі бюрократичної структури, що боротиметься за своє місце на ринку з іншими, подібними, ізольованими бюрократичними системами, шукаючи клієнтів для своїх освітніх послуг?” [2, с. 284]. Із плином часу, як зазначає автор, Університет, що погодився працювати в межах, продиктованих лише логікою ринку, очевидно, перетвориться на справжнісіньку корпорацію й не відчуватиме ані найменшого жалю з приводу того, що він “освітня корпорація”. Його завдання полягатиме у вишколі фахівців швидко, дешево та ефективно, а ще більш бажано – дуже швидко, дуже дешево і дуже ефективно.

В умовах інформатизації суспільства та переходу до ринкової економіки в Україні відбувається непомітна, але поступова трансформація вищої освіти на засадах ринкових вартостей. Загальний напрям реформ в освіті, до якого долучилася й Україна, – “це запровадження пожиттєвої освіти для кожного, якнайширший доступ до знань за помірну плату, інтенсивне навчання у закладах, що фінансово незалежні та постійно зорієнтовані на ринок” [2, с. 278].

Ринкова орієнтація в освіті розглядає освічену людину лише як ресурс економічного зростання. З огляду на це скорочення обсягів викладання гуманітарних наук є цілком виправданим. Система освіти постачає на ринок фахівців, які обізнані з правилами його функціонування й зможуть досягти фінансової незалежності. На думку М. Нусбаум, ринкова парадигма освіти втілюється в життя в багатьох європейських країнах, які високо цінують технічні університети, що забезпечують технологічний поступ суспільства.

Перехід України до ліберально-ринкових відносин зумовив модернізацію системи освіти, передовсім деідеологізацію навчально-виховного процесу. У радянській системі освіти України гуманітарні науки виконували невластиву їм ідеологічну функцію – формування фахівця некритично заангажованого в соціальну дійсність. Метою освіти був уніфікований професіонал і водночас усереднена радянська людина, *common man*, життя якої, як зазначав Д. де Ружмон, зводилося до двох операцій – виробництва і споживання, їх урівноваження та використання сповна, що усвідомлювалося як досягнуте щастя [5, с. 19].

У зазначеній системі освіти не лише гуманітарні дисципліни мали чітко окреслений ідеологічний зміст. Всі професійні дисципліни перебували у силовому полі ідеологізації, що деформувало фахову підготовку. Радянська система освіти продукувала технічно грамотних, але шаблонно мислячих і слухняних спеціалістів, тож критичне мислення було зайвим. Наслідком тотальної ідеологізації була не лише уніфікація, а й денационалізація свідомості кожної людини. Тож цілком слушним є завдання відновити національний цілісний і захищений гуманітарний простір відкритості, свободи і толерантності, в якому найвищою цінністю є людське життя.

Вийшовши з пострадянського минулого, Україна відмовилася від ідеологічно заангажованих гуманітарних дисциплін і запровадила національні за змістом гуманітарні науки, призначення яких формувати національно-культурну та соціально-громадянську ідентичність кожної людини. Передовсім необхідно було відновити історичну та національно-культурну пам'ять українського народу, яку впродовж сімдесяти років русифікували, нав'язуючи химерну ідею слов'янського братерства. Відповіддю на цей виклик було запровадження в усі вищі навчальні заклади курсів з "Історії України" та "Історії української культури". Їхнє покликання – "розвивати інтелектуальну, духовну та політичну україноцентричність: внутрішню – ту, яка постає з особистого зусилля кожного з нас, – єдність нашого народу, його земель, культури, історії і майбутнього" [7].

До речі, в європейських країнах, незважаючи на експансію вільноринкових цінностей, національні освітні системи генерують і транслиують культурно-історичну пам'ять кожного народу. Саме тому Д. де Ружмон наголошував, що "Європа є батьківщиною пам'яті. Вона є навіть пам'яттю світу, тим місцем світу, де зберігають і відтворюють найдавніші документи людської раси, і роблять це не лише в музеях та бібліотеках, але також у звичаях, традиціях, у мовних навичках, у близькості людських відносин" [5, с. 25]. Ось чому Європа – взірць для наслідування.

Ще однією особливістю західноєвропейських систем освіти є навчання національними мовами та обов'язкове вивчення хоча б однієї іноземної мови. Зокрема, зазначає М. Нусбаум, європейські школи в цілому дуже добре справляються з цим завданням, розуміючи, що дітям достеменно знадобиться вільне знання будь-якої мови, зазвичай англійської, крім рідної [3, с. 118].

Що ж до України, то повернення української мови в освітній простір розпочалося в 90-х роках ХХ ст. і до сьогодні є пріоритетним завданням. Про важливість знання української мови наголошують автори "Української хартії вільної людини": "Не лише мова робить з нас українців, але саме та колосальна енергія, яка походить від особистого зусилля дбати про українську мову, навчатися і спілкуватися нею, й перетворює нас із населення в єдиний народ" [7].

Незважаючи на те, що українська мова закріплена конституційно як державна, в освітньому просторі зберігається тенденція двомовності у викладанні, написанні навчальних посібників і публікації результатів наукових досліджень тощо. Двомовність позбавляє мову функції національного ідентифікатора та зводить її до інструментальної прагматики – засобу викладу думок. Показовим у цьому плані є засилля в освітньому просторі України наукової та філософської російської термінології. Подоланню двомовності, а також "поняттевого суржика" слугує запровадження курсу "Українська мова за професійним спрямуванням".

У національному просторі, стверджує М. Скринник, "мова є адекватним виразником поля смислів культури" та забезпечує причетність індивідів тої чи тої спільноти до одних і тих самих вартостей [6, с. 80]. Тому, зазначає автор, світ у баченні іншої мови постає інакшим. А саме "світ мови кожної нації своєрідно опосередковує сприймання дійсності і своєрідно її структурує" [6, с. 101]. Завдяки символам і смислообразам мови існує неповторний життєвий світ нації.

Зазначимо, що в інтелектуальному дискурсі перспектив освіти в Україні, з одного боку, визнається значущість гуманітарних наук, а з іншого, – скорочується обсяг аудиторних годин. Освоєння гуманітарних дисциплін запропоновано на самостійне опрацювання студентами.

При чому аудиторне й самостійне вивчення гуманітарних наук співвідноситься як 1/3. Однак освоєння гуманітарного знання можливе як розуміння в міжсуб'єктній комунікації, яка здійснюється в діалогічній дискусії запитання–відповідь, спонукає до формулювання критичних запитань і пошуку відповідей на них. Діалогічна традиція, започаткована грецької філософією, що розвиває критичне мислення, має стати стрижнем гуманітарної освіти. Саме тому університетські програми повинні обов'язково містити вивчення філософії.

Особлива місія гуманітарних наук, таких як: філософія, література та історія, – забезпечувати світоглядну самостійність кожної людини: навчати студентів самостійно мислити й аргументовано дискутувати, а не покладатися на загальноприйняту чи авторитетну думку. Здатність застосовувати в дискусії сократичний метод є цінним для демократії. Адже людина, що оволоділа ним, у дискусії буде керуватися доказами, шанобливо ставитись до думок та аргументів опонента, прагнути компромісного розв'язання обговорюваних проблем.

Зрозуміло, що ні філософія, ні література, ні мистецтво не забезпечують економічний успіх конкретної людини чи держави. Тому освіта, яка спрямована на економічне зростання, буде нехтувати саме гуманітарними науками. До речі, дослідження М. Нусбаум засвідчують, що системи освіти в усьому світі щоразу більше наближаються до моделі економічного зростання, не задумуючись над тим, наскільки така модель не відповідає цілям демократії.

Для утвердження життєздатної демократії важливо системне викладання гуманітарних дисциплін, що було завжди притаманне класичним університетам України. Збереження академічних традицій є запорукою виховання національно свідомих громадян країни. Зокрема, Львівський національний університет імені Івана Франка пропонує студентам комплексне вивчення таких гуманітарних дисциплін, як історія України, історія української культури, філософія, політологія. Знання та вміння, набуті в процесі їхнього освоєння, слугують основою світоглядно-національної та соціально-громадянської компетентності фахівця.

Освіта, наголошує М. Нусбаум, потрібна не тільки для виховання громадян. Вона готує людей до праці, і, що важливіше, до наповненого смыслом життя. Жодна демократія не зуміє зберегти стабільність без опори на відповідно освічених громадян. Саме тому авторка зосередила власні дослідження на здібностях, пов'язаних з освоєнням гуманітарних наук і мистецтв: критично мислити, рефлектувати світові проблеми з погляду “громадянина світу”, співчутливо ставитися до труднощів інших людей.

На протигагу економічній моделі освіти, М. Нусбаум конструює модель освіти спрямовану на розвиток людського потенціалу та стверджує, що така модель необхідна для існування демократії і виховання відповідальних громадян як конкретної держави, так і громадян світу в цілому. Водночас модель розвитку людського потенціалу ґрунтується на принципах демократії та людської гідності. Якщо країна, наголошує авторка, прагне надати всім і кожному можливості для життя, свободи і досягнення щастя, то вона має заохочувати утвердження гуманної демократії [3, с. 43].

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Закон України “Про вищу освіту” // <<http://osvita.ua/legislation/law/2235/>>.
2. Квек М. Національна держава, глобалізація та Університет як модерний заклад // У кн. : Ідея Університету: Антологія / М. Квек. – Львів : Літопис, 2002. – С. 269-294.

3. Нуссбаум М. Не ради прибыли: зачем демократии нужны гуманитарные науки / М. Нуссбаум. – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2014. – 192 с.
4. Пелікан Я. Ідея університету : переосмислення / Я. Пелікан. – К. : Дух і літера, 2008. – 360 с.
5. Ружмон Д. де. Європа у грі. Шанс Європи. Відкритий лист до європейців / Д. де Ружмон. – Львів : Б. в., 1998. – 278 с.
6. Скринник М. Наративні практики української ідентичності : доба Романтизму / М. Скринник. – Львів : Каменяр, 2007. – 367 с.
7. Українська хартія вільної людини // <<http://1-12.org.ua/2012/12/08/1421>>.

CORPORATE UNIVERSITY AND DEPRECIATION OF HUMANITIES: THE UKRAINIAN CONTEXT

Liudmyla Ryzhak

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: l_ryzhak@lnu.edu.ua*

The paper focuses on transformation of university education system in Ukraine under conditions of the global capitalistic system establishment causing corporatization of university activity. The future of university became the most controversial question at the turn of the 21st century. Can the university henceforth function as an educational institution or will it have to transform into a business corporation?

An American researcher M. Nussbaum states that, on following the market imperative, university education faces a large-scale crisis of its existence. Unlike the economic crisis, this one remains unnoticed. However, in a long-term perspective its consequences may turn out to be more destructive for democratic self-governing than effects of the economic crisis. Education is usually considered as a tool of economic growth, but the economic growth not always entails the improvement of life quality.

The paper reveals social and humanitarian effects of educational space globalization based on market values and their impact on the humanitarian dimension of education. In particular, the contemporary radical changes consist in what the youth is taught in democratic societies. Aiming at profit countries and their educational systems carelessly get rid of competences necessary for preservation of democracy viability. If such a tendency keeps proceeding, all world countries will start to reproduce a generation of useful machines instead of upbringing of self-sufficient citizens capable of thinking independently and treating the reality critically.

According to M. Nussbaum, the radical changes consist in reducing study hours in humanities and different kinds of art, practically, all over the world at all levels of education: at schools, colleges and universities. Increasing economic rivalry in the world market causes reorientation of education at economic profit. Education reorients at forming useful abilities necessary for gaining the profit. Thus, humanities are forced out from the educational process as useless and excessive. However, these are humanities and art that do form our humanism and transform our relationships into intense interpersonal relations beyond the mere consumerist and manipulative ones.

Tendencies revealed by M. Nussbaum are intrinsic to the whole world, including Ukraine. Let's emphasize that in intellectual discourse on the perspectives of education in Ukraine the

significance of humanities is recognized, on the one hand, and the study hours in class are reduced, on the other hand. Humanities are suggested for students' self-reliant study. Although, acquiring the humanitarian knowledge is possible as understanding that results from intersubjective communication, dialogue "question-answer" discussion that encourages to ask critical questions and to seek answers. Born in the Greek philosophy, dialogue paradigm that develops critical thinking must become the core of humanitarian education.

A special mission of humanities – of philosophy, literature and history, in particular – is to provide worldview independence of each human being: students must learn to think independently, to debate based on sound arguments and do not take anything for granted or refer to a general or an authoritative opinion. The ability to use Socrates' method in discussion is very valuable for democracy, since a person who acquired this skill will rely on proofs, respect opponent's standpoint and arguments, aim at compromise solution of problems in question. The systemic teaching of humanities – that was always inherent to classical universities of Ukraine – is crucial for establishing the viability of democracy. The academic traditions preservation guarantees the upbringing of nationally aware citizens.

Key words: globalization, corporate university, the social mission of the university, humanities, European spiritual values.

Стаття надійшла до редколегії 05.10.2015

Прийнята до друку 19.10.2015